

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “ТЕКСТ” І “ДИСКУРС” У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ

Т. Л. Коваль

У статті проаналізовано особливості функціонування понять “текст” і “дискурс” у сучасній лінгвістиці, простежено основні механізми їх взаємодії, досліджено ключові питання їх співвідношення та розмежування, акцентовано увагу на визначенні тексту як мінімальної одиниці дискурсу.

Ключові слова: дискурс, текст, аналіз дискурсу, лінгвістика тексту, екстралінгвістичні чинники.

В останні десятиліття активно розвивається комунікативна лінгвістика, одним із ключових понять якої стає дискурс. Уведення у категоріальний апарат лінгвістичної науки поняття дискурсу дозволить розглядати будь-який твір значно ширше – як явище, що відображає творчість і як процес, і як результат (тобто як, власне, дискурс і як його “матеріальний відбиток” – текст).

Окрім того, назріла необхідність розширити межі сучасної лінгвостилістики і теорії журналістики, які традиційно займаються аналізом художнього та публіцистичного матеріалу (твору, тексту) як самодостатньої одиниці; дослідити й усі екстралінгвістичні чинники: фонові знання, погляди, настанови, цілі адресата мовлення тощо, тобто виходу на рівень дискурсу – об’єднувального начала процесу комунікації. Ось чому **проблема** співвідношення та розмежування понять “текст” і “дискурс” є досить **актуальною** для сучасної лінгвістичної науки.

Мета роботи. У даній науковій розвідці ми спробували детально розглянути особливості зазначених вище понять, їх природу та функціональні можливості, простежити основні механізми їх взаємодії та акцентувати увагу на визначенні тексту як мінімальної, базової одиниці дискурсу.

У вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці питання комунікативно-когнітивної природи дискурсу, його структуру, диференційні ознаки, специфіку функціонування розглядали такі дослідники, як Н. Арутюнова, Ш. Баллі, М. Бахтін, Е. Бенвеніст, В. Борботько, Т. ван Дейк, А. Загнітко, І. Ільїн, О. Ільченко, В. Карасик, С. Коновець, В. Кох, О. Падучева, Г. Почепцов, Т. Радзівська, В. Різун, О. Селіванова, К. Серажим, І. Соболева, І. Штерн та ін.

Проблему співіснування понять “текст” і “дискурс”, їх взаємодії та розмежування досліджували у наукових розвідках такі лінгвісти, як Ф. Бацевич, М. Бісімалієва, Т. Радзівська, К. Серажим, В. Чернявська, І. Штерн.

Обидва терміни – текст і дискурс – неоднозначні і тлумачаться представниками лінгвістичних напрямів та шкіл по-різному. Ось чому вибір одного з них як головного і вихідного постає значущим, тому що відповідно встановлюється коло досліджуваних явищ. У лінгвістиці тексту мова йде перш за все про формальні і семантичні закономірності, в аналізі дискурсу більшою мірою залучаються факти прагматики. Наявні різні традиції вивчення тексту і дискурсу: традиційна європейська лінгвістика тексту, французька школа аналізу дискурсу й англо-американська школа аналізу дискурсу.

Перші спроби розмежування понять “текст” (статичний об’єкт), “дискурс” (спосіб його актуалізації в певних ментальних та прагматичних умовах (Т. ван Дейк) і “мовлення, невід’ємне від того, хто говорить” або “мовлення плюс той, хто говорить” (Е. Бенвеніст) відбуваються наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ століття. Сьогодні вже

загально визнано трактування дискурсу як складного комунікативного явища, складниками якого є текст і екстралінгвістичні чинники (фонові знання, погляди, настанови, цілі адресата).

Існує цілий ряд визначень тексту, в яких вчені (М. Бахтін, В. Біблер, Г. Богін, Л. Буянова, І. Гальперін, М. Жинкін, Л. Ісаєва, М. Кожина, Г. Колшанський, В. Комісаров, М. Котюрова, В. Красних, О. Кубрякова, Г. Немец, В. Одинцов, Ю. Сорокін та ін.) особливу увагу приділяють процесам породження і розуміння тексту в його когнітивному та соціокультурному аспектах, що розглядається з позиції комунікативного спрямування [3, с. 12].

Д. Баранник в енциклопедії “Українська мова” констатує, що текст – це “писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об’єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв’язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною темою і сюжетною заданістю” [6, с. 568].

Але ми, аналізуючи текст як мінімальну, елементарну одиницю дискурсу, візьмомо за основу найточніше, на погляд багатьох дослідників, визначення тексту, яке свого часу дав І. Гальперін: “Текст – це витвір мовленнєвотворчого процесу, що характеризується завершеністю, та об’єктивованій у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, твір, який складається з назви (заголовка) та особливих одиниць (надфразних едностей), що об’єднані різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв’язку, та має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову” [2, с. 18]. І. Гальперін наголошує також на двоїстій природі тексту, яку він визначає як “стан спокою і руху”. При певній послідовності дискретних одиниць текст перебуває у стані спокою. Але в процесі свого виробництва і відтворення переходить у стан руху, в якому ознаки спокою виявляються імпліцитно.

Текст як базова, мінімальна й основна одиниця дискурсу – явище не тільки лінгвістичне, але й екстралінгвістичне. З погляду сучасної лінгвістики тексту він є продуктом, що утворився внаслідок мовної діяльності та адресований мовній особистості.

Текст, за висловом М. Вайнріха, “ґрунтується на ситуації”: він прокується нею та її відображає, але відбувається це не безпосередньо, а через сприйняття ситуації автором тексту і через її відображення у свідомості автора. Інакше кажучи, саме ситуація створює мотив для породження тексту, викликаючи певну інтенцію, а, як відомо, саме інтенція, мотив і концепт лежать в основі будь-якого тексту. Виявившись своєрідною “точкою вибуху”, що спонукає текст до «життя», концепт служить, з одного боку, відправним моментом породження тексту, а з іншого – кінцевою метою його сприйняття [5, с. 68]. Таким чином, автор не просто створює текст, а ще й деякою мірою намагається прогнозувати його сприйняття реципієнтом (зокрема, на цьому наголошували М. Жинкін, В. Звегінцев, В. Белянін).

Весь навколишній світ і текст взаємообумовлюють один одного і взаємозалежать. Саме тому часто говорять про текст, як про особливу предикативну одиницю, розуміючи під предикацією вербальний акт “вписування” в навколишню дійсність, відображену у свідомості мовної особистості картину світу, що приводить до зміни останньої.

Оскільки дослідники по-різному використовують поняття “текст” і “дискурс” (або розрізняють їх, або ототожнюють), буде доцільним також розглянути складну природу та функціональні особливості дискурсу.

Найбільш точна, на наш погляд, спроба аналізу, уточнення й узагальнення дефініцій дискурсу здійснена К. Серажим: “Дискурс – це складний соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано)

його соціокультурними, прагмаситуативними, психологічними та іншими (констатуючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має “видиму” – лінгвістичну (зв’язний текст чи його семантичного значущий та синтаксично завершений фрагмент) та “невидиму” – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який “будується” впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується (слухачем, читачем тощо)” [5, с. 89].

Дослідниця Н. Арутюнова у своїй статті про дискурс [1] наводить два традиційних для лінгвістики тексту розуміння дискурсу. Перше з них: “зв’язний текст в сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками” [1, с.136]. Треба зазначити, що спочатку молода лінгвістика тексту звертала на екстралінгвістичні чинники менше уваги, і для В. Коха, наприклад, термін “дискурс” у 1965р. фактично означав “зв’язний текст”.

К. Гаузенблаз тоді ж (1966 р.) називав терміном “дискурс” будь-який твір зв’язного мовлення. Лише через декілька років, у працях передусім Т. ван Дейка, екстралінгвістичним чинникам почала приділятися та спеціальна увага, про яку говорить Н. Арутюнова і яка згодом спричинить прагнення диференціювати поняття дискурсу і тексту.

У другій із названих Н. Арутюновою версій дискурс – це “текст, взятий у подієвому аспекті; мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості” [1, с. 137]. Тобто це подія, у центрі якої словесний компонент; комунікативний акт, взятий не тільки в повноті своєї структури, але і в своїй тимчасовій протяжності, що включає, в тому числі, і різноманітні його оцінки учасниками та спостерігачами, й ті наслідки, що можуть прогнозуватися.

Таким чином, для всіх цих тлумачень властиве твердження про те, що дискурс має ознаку процесності, а отже, не може існувати поза прикріпленістю до реального, фізичного часу, в якому він відбувається. “Дискурс – це мовлення, “занурене в життя””, – підсумовує Н. Арутюнова [1, с. 137]. Тому цей термін не застосовується до древніх та інших текстів, зв’язки яких з живим життям не відновлюються безпосередньо.

Саме в цьому значенні дискурс протиставлений тексту – як фіксованому результату продукту (процесу), причому такому продукту, який загалом є самодостатнім і може працювати як “генератор смислів” (Ю. Лотман). На відміну від дискурсу текст позбавлений жорсткої прикріпленості до реального часу, його зв’язок з цим часом має непрямий, опосередкований характер. Текст існує у фізичному часі не сам по собі, а лише в оболонці матеріального об’єкта носія тексту, який, як і будь-який матеріальний об’єкт, схильний до старіння і розпаду. Власне ж текст існує не в цьому часі, а у часі, просторі культури [66].

Проте, аналізуючи дискурс як елемент процесу комунікації, необхідно пам’ятати: “первинним” для реципієнта тут залишається все-таки текст. Адже в процесі комунікації ми говоримо не окремими, розрізненими реченнями, а текстами, окрім того, саме текст отримує лінгвіст, дослідник мови як початковий матеріал для аналізу.

В основі комунікативно-функціональної теорії дискурсу, як відомо, лежить напрям “від конкретного тексту (фрагмента тексту) – до типу мовленнєвої діяльності”, що досліджує стратегії й тактику побудови тексту: синтаксичну, семантичну, прагмалінгвістичну, стилістичну. Отже, на противагу ідеї тексту як “мовотворчого процесу, котрому властива завершеність”, домінуючою ідеєю дискурсу є ідея розвитку, розгортання [5, с. 79].

Окрім ідеї розгортання, до найважливіших характеристик дискурсу належить ідея зумовленості екстралінгвістичними чинниками та ідея соціальної орієнтованості. На відміну від В. Миркіна, який визначає дискурс як “знеосіблений текст”, ми вважаємо необхідним і врахування особливих чинників у дискурсивних стратегіях.

Як зазначають О. Александрова та О. Кубрякова, “дискурс слід розуміти як когнітивний процес, пов’язаний з реальним творенням мовлення, продукуванням мовленнєвого твору, а текст – це остаточний результат процесу мовленнєвої діяльності, що втілюється у певній завершеній (і зафіксованій) формі... Дискурс – явище процесуальне, дійове, ... це синхронно здійснюваний процес породження тексту або ж його сприйняття” [4, с. 19].

Висновки. Проаналізувавши погляди різних лінгвістів на сутність і співвідношення понять “текст” і “дискурс”, можна стверджувати, що дискурс – це своєрідне “віддзеркалення” тексту в свідомості конкретного індивіда у конкретній ситуації в конкретний момент часу. Таким чином, дискурс – це текст, “занурений у життя”, “мова у житті”, тобто текст як результат цілеспрямованої соціальної дії, як фокус дій мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних факторів. Це тотальне культурне явище: результат і чинник комунікації, переплетіння мовних взаємодій агентів комунікації, живе середовище спілкування, яке створює нові фізичні дії, ментальні й психічні продукти.

Ми вважаємо текст мінімальною, елементарною, базовою одиницею дискурсу, яка поряд з екстралінгвістичними чинниками і формує це складне комунікативне явище. Подальші наукові розвідки можуть бути присвячені складним механізмам взаємовпливу між текстом та дискурсом, аналізу прагматичних і семантичних аспектів цих понять, подібних елементів їх структури, визначенню текстово-дискурсивних категорій. Такі дослідження сприятимуть подальшому розвитку лінгвістики тексту та теорії дискурсу.

PARITIES OF CONCEPTS "TEXT" I "DISCOURSE" IN THE MODERN LINGUISTIC SCIENCE

T.L.Koval

Peculiarities of terms text and discourse function in linguistics been analyzed in the article, the main devised of their interaction have been traced, key questions of their correlation and devidening have been studied, brought to a focus to determining of the text as minimal unit of a discourse.

Key-words: discourse, text, analyzed of a discourse, linguistics of a text, extralinguistics factors.

СООТНОШЕНИЯ ПОНЯТИЙ “ТЕКСТ” И “ДИСКУРС” В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Т. Л. Коваль

В статье дан анализ особенностям функционирования понятий “текст” и “дискурс” в современной лингвистике, прослежены основные механизмы их взаимодействия, исследованы ключевые вопросы их соотношения и размежевания, акцентировано внимание на определении текста как минимальной единицы дискурса.

Ключевые слова: дискурс, текст, анализ дискурса, лингвистика текста, экстралингвистические факторы.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Совет. энцикл., 1990. – С. 136–137.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.

3. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: науково-навчальний посібник / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 289 с.
4. Кубрякова Е.С. Виды пространств текста и дискурса / Е.С. Кубрякова, О.В. Александрова // Категоризация мира : пространство и время: материалы научной конференции – М., 1997. – С. 19.
5. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти): дис.... д-ра філол. наук: 10.01.08 / К.С. Серажим. – К., 2003.
6. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.

Надійшла до редакції 15 жовтня 2009 р.